

قرآن کریم کتابی است که برای هدایت انسان از جانب خداوند متعال نازل شده است. در این مجموعه‌ی انسان‌ساز بیاناتی آمده است که با توجه به این که موضوع آنها انسان و تربیت اوست، می‌توان آن آیات را در بردارنده‌ی موضوعی از موضوعات روان‌شناسی دانست. در مورد آیات روان‌شناسی باید گفت: به علت گستردگی موضوع روان‌شناسی، شمارش آیات در این مورد سخت و دشوار است. ولی برخی با طرح موضوعات مختلف روان‌شناسی و بیان آیات مربوط به آن موضوعات؛ حدود هفتصد آیه را در این موضوع بر شمرده‌اند؛ که البته این رقم و موضوعات ذیل آیات آن، جای تأمل دارد، ما در اینجا تعدادی از مهم‌ترین آیات مطرح شده در مجموعه‌های مختلف را با ذکر موضوع آیه بیان خواهیم کرد:

حیوان^۱ است. ^۲ به خود مهار «شکال» گفته می‌شود و از آنجا که روحیات و سجایا و عادت‌های هر انسانی او را به رویه ای خاص مقید می‌کند به آن «شاکله» گویند.^۳

۳. واکنش‌های روانی، افشاگر راز درون:
خداوند متعال در این باره می‌فرماید:

«وَإِذَا مَا أَنْزَلْنَا سُورَةً نَظَرَ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ هَلْ يَرَاكُمْ مِنْ أَحَدٍ ثُمَّ انصَرَفُوا صَرَفَ قُلُوبِهِمْ بَأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ»^۴

«و هنگامی که سوره‌ای فرو فرستاده شود، برخی آن (منافق) ان به برخی (دیگر) نگاه می‌کنند (در حالی که می‌گویند): آیا هیچ کس شما را می‌بیند؟ سپس منصرف می‌شوند (و بیرون می‌روند)؛ خدا دل‌هایشان را (از رحمت) منصرف ساخته؛ بخاطر آنکه آنان گروهی هستند که فهم عمیق نمی‌کنند.»

در این آیه نیز به خوبی نشان داده شده است که رفتار منافقان در هنگام نزول قرآن به گونه ای بود که از احساس خطر آنها حکایت می‌کرد؛ به عبارت دیگر با نزول قرآن واکنش‌های غیرارادی همراه با ترس که از نفاق آنها نشأت گرفته بود از آنها بروز می‌کرد. این واکنش‌ها بیان‌گر درون ملتهب و نگران منافقان بود.^۵

۴. تقسیم شخصیت بر اساس عقیده:
از جمله مباحث روان‌شناسی شخصیت، تقسیم موضوع بر اساس معیارهای گوناگون جهت بررسی دقیق‌تر آن می‌باشد.

۱. ارزیابی شخصیت بر اساس روان‌شناسی:

در داستان حضرت سلیمان می‌خوانیم:

«وَإِنِّي مُرْسِلَةٌ إِلَيْهِمْ بِهَدِيَّةٍ فَنَظَرَهُ بِمِ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ فَلَمَّا جَاءَ سُلَيْمَانَ قَالَ أَتُمَدُونَنِي بِمَالٍ فَمَا أَتَانِي اللَّهُ خَيْرٌ مِمَّا أَتَاكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بِهَدِيَّتِكُمْ تَفْرَحُونَ»^۶

«و در واقع من هدیه‌ای به سوی آنان می‌فرستم، پس بنگرم که فرستادگان با چه چیزی باز می‌گردند.»

۳۶. و هنگامی که (فرستاده ملکه) نزد سلیمان آمد، (سلیمان) گفت: «ایا [مرا] با مال امداد می‌رسانید؟! پس آنچه خدا [به من] داده، بهتر است از آنچه به شما داده است؛ بلکه شما فقط به هدیه خود شادمان می‌شوید.»

۲. شخصیت:

در سوره‌ی اسراء آیه‌ی ۸۴ می‌فرماید:

«قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ فَرِيضَتُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَى سَبِيلًا»

بگو: «همه بر طبق (روش و خلق و خوی) خویش عمل می‌کنند؛ و پروردگارتان داناتر است، به کسی که او ره یافته‌تر است.»

توضیح: «شاکله» از ماده «شکل» به معنای «مهار کردن

شگفتی‌های روانی در آیات

در قرآن کریم با توجه به اهمیت این موضوع، شخصیت به سه دسته «مؤمن»، «کافر» و «منافق» تقسیم شده است و در موقعیت‌های گوناگون، ویژگی‌های هر کدام به خوبی بیان شده است. این تقسیم در اول سوره‌ی بقره آیات اول تا بیستم بیان شده است.

«خداوند شما را از رحم مادرانتان بیرون آورد در حالی که هیچ نمی‌دانستید، و به شما گوش و چشم‌ها و قلب عطا فرمود تا اینکه شکر به جا آورید.»

۶-۲. رشد زبان:

«خلق الانسان علمه البیان»^{۱۲}

«انسان را خلق کرد، به او گفتار را تعلیم داد.»
توضیح: مرحوم علامه طباطبایی (ره) در این مورد می‌نویسند: «زبان تنها عامل ایجاد آوا توسط سیستم آوایی بدن، و با چند گونه‌ی صوت در انسان نیست بلکه انسان با الهامی که از سوی خدای بزرگ به او شده توانایی یافته که با کاربرد حروف و ترکیب آنها واژه‌ای بسازد که رساننده معنایی خاص باشد و بدان وسیله آن چه را حس و ادراک مخاطب به آن نمی‌رسد مجسم سازد...»^{۱۳}

۶-۳. عوامل مؤثر در رشد زبان:

در رشد زبان یک سلسله عوامل مادی که قابل اثبات در آزمایشگاه‌ها می‌باشد دخالت دارد. که برخی از این عوامل عبارتند از: تلویزیون، رشد بدنی، سلامت بدن، هوش، محیط خانواده و...^{۱۴}

ولی در قرآن از آن جا که علت را منحصر در ماده نمی‌داند علت «غیرمادی» را برای رشد زبان برخی

افراد ثابت می‌داند و می‌فرماید:

«وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ»^{۱۵} و آیه «كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا»^{۱۶}

«و در گهواره و میان سالی با مردم سخن خواهد گفت.»
«چگونه با کودکی که در گهواره است سخن گوئیم...»
این «علت غیرمادی»، «اراده خداوند» است که به صورت اعجاز در حضرت عیسی (ع) تجلی کرده است.

۶-۴. خانواده:

خانواده از عوامل مؤثر در رشد انسان است. قرآن کریم با تأکید

۵. روان‌شناسی رنگ‌ها:

از جمله مباحث روان‌شناسی که در سال‌های اخیر به آن توجه بیشتری شده است روان‌شناسی رنگ است. این موضوع در آیاتی از قرآن از جمله آیه‌ی:

«قَالُوا اذْعُ لَنَا رَبِّكَ يُبَيِّنُ لَنَا مَا لَوْثُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاظِرِينَ»^{۱۷}

گفتند: «برای ما از پروردگارت بخواه تا برای ما روشن بیان کند که رنگ آن (گاو) چگونه است؟» (موسی) گفت که او می‌گوید: «در حقیقت آن گاو ی زرد است که رنگش یکدست است که بینندگان را شاد سازد.»
در این آیه سخن از گاو زرد رنگی است که هر بیننده، با دیدن آن شادی درونی پیدامی‌کند.

کلمه «تسر» به معنای خوشحالی حقیقی و درونی می‌باشد.^{۱۸} چرا که از ماده «سر» به معنای «پنهان» گرفته شده است. این شادی ممکن است آشکار نشود. لذا از ماده «فرح» استفاده نکرده است. ذکر این نکته لازم

است که نقیض «سر»، «حزن» است و نقیض «فرح»، «غم» و اندوه است.

از طرفی با بررسی‌های انجام گرفته «رنگ زرد» باعث آرامش و سرور باطنی انسان می‌شود لذا معمولاً در خوابگاه‌های روان درمانی، از رنگ زرد برای لباس‌های بیماران استفاده می‌شود.^{۱۹}

۶. روان‌شناسی رشد:

۶-۱. رشد در کودک و مراحل آن.^{۲۰}

«وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِّن بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»^{۲۱}

بر ایجاد خانواده‌ی سالم و آرام، بر این نکته تاکید کرده‌است و می‌فرماید:^{۱۷}

«وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»^{۱۸}

«و از نشانه‌های او این است که همسرانی از (جنس) خودتان برای شما آفرید، تا بدان‌ها آرامش یابید، و در بین شما دوستی و رحمت قرارداد؛ قطعاً در آن‌ها نشانه‌هایی است برای گروهی که تفکر می‌کنند.»

۵-۶. رشد شخصیت:

تاکید قرآن بر این نکته که محرومیت جنسی لزوماً موجب آسیب نیست، این نظریه بر خلاف نظریه‌ی «فروید» است ولی با نظر «مزولو» قابل تفسیر است.^{۱۹}

«وَلْيَسْتَعْفِفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ»^{۲۰}

«و کسانی که (وسایل) ازدواج نمی‌یابند، باید خوشتنداری کنند تا خدا از بخشش خود آنان را توانگر سازد. و از میان آنچه (از بردگان) مالک شده‌اید، کسانی که خواستار (قرارداد آزادی) (= مکاتبه هستند، پس با آنان (قرارداد) مکاتبه ببندید اگر در (آزادی) ایشان نیکی می‌دانید؛ و از مال خدا که به شما داده، به آن بدهید. و کنیزان جوانسال خود را اگر پاکدامنی را می‌خواهند، بر تجاوز کاری (= زنا) به‌اکراه و آمدارید، تا (کالای)

نایابدار زندگی پست (دنیا) را بجوید؛ و هر کس آنان را (بر این کار) به‌اکراه وادار کند (و پشیمان شود)، پس بعد از اکراه آنان خدا بسیار آمرزنده [و] مهربور است.»

قابل ذکر است که اسلام در مورد تنظیم مسائل جنسی در جامعه، اهمیت زیادی قابل است^{۲۱} ولی همان طور که گفته شد لزوماً محرومیت جنسی را موجب آسیب نمی‌داند.

۶-۶. کفایت اجتماعی:

کفایت اجتماعی عبارت است از: «قابلیتی که کودک می‌تواند به وسیله‌ی آن از منابع محیطی بهره جوید و نتیجه‌ی رشدی خوبی به دست آورد.»^{۲۲}

از قرآن کریم نیز ویژگی نیاز به پیشرفت را در آدمی می‌توان استنباط کرد:

«يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ»^{۲۳}

ای انسان! در حقیقت تو به سوی پروردگارت کاملاً تلاش می‌کنی (و رنج می‌کنی) و او را ملاقات می‌کنی.

جمع‌بندی

گفته شد قرآن کتابی است که برای تربیت انسان نازل شد و در مواقع ضرورت پرده‌ازاسرار علمی موجود در طبیعت برداشته‌است. از جمله موارد اشاره شده آیاتی است که در موضوع روان‌شناسی نازل شده‌است. در متن مواردی را برای نمونه آورده‌ایم هر چند از نظر موضوع و از لحاظ آیات منحصر به موارد مذکور نیست.

معرفی کتاب

۳. رؤیا از نظر دین و روان‌شناسی، محمدرضا رضوان طلب، انتشارات شفق، ۱۳۷۹.

۴. روان‌شناسی در قرآن کریم، امان الله خلجی موحه، مرکز نشر علوم و معارف قرآن کریم، ۱۳۸۳.

۵. روان‌شناسی رشد، جمعی از نویسندگان (حوزه و دانشگاه)، نشر حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۵.

منابع پیشنهادی در مورد موضوع روان‌شناسی و قرآن عبارتند از:
۱. قرآن و روان‌شناسی، محمد عثمان نجاتی، ترجمه عباس عرب، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۶۹.
۲. روان‌شناسی اسلامی، علامه محمدتقی جعفری، انتشارات پیام آزادی، ۱۳۷۸.

پانویس

۲، ص ۶۳۶، دفتر همکاری حوزه و دانشگاه.
۱۱. نحل / ۷۸.
۱۲. الرحمن / ۴ و ۳.
۱۳. المیزان، علامه طباطبایی، ج ۱۹، ص ۹۵ و ۹۶.
۱۴. همان، ص ۷۱۷.
۱۵. آل عمران / ۴۶.
۱۶. مریم / ۲۹.
۱۷. موارد دیگر: لقمان / ۱۲ تا ۱۷ و نساء / ۳۴ و ۳۵.
۱۸. روم / ۲۱.
۱۹. همان / ۹۷۸.
۲۰. نور / ۳۳.
۲۱. انفال / ۷۳.
۲۲. همان، ص ۹۶۵.
۲۳. انشقاق / ۶.

۱. این عدد با توجه به شمارش آیات ارائه شده در کتاب «قرآن و روان‌شناسی» نوشته دکتر «محمد عثمان نجاتی» می‌باشد.
۲. نمل / ۳۵ و ۳۶.
۳. مصباح المنیر، فیومی، ص ۳۳۱، نشر دارالهیجره، ۱۴۰۵ هـ.
۴. تفسیر نمونه، ج ۱۲، ص ۲۴۷. نشر دارالکتب الاسلامیه، چاپ ۱۴، سال ۱۳۷۶.
۵. توبه / ۱۲۷.
۶. نمونه، ج ۸، ص ۲۰۴، ج ۱۸.
۷. بقره / ۶۹.
۸. معجم الفروق اللغویه، ابی هلال عسکری و سید نور الدین جزایری، ص ۲۷۷، نشر موسسه نشر اسلامی، سال ۱۴۱۲.
۹. روان‌شناسی رنگ‌ها، ماکس لوشر، ص ۸۷، نشر حسام.
۱۰. روان‌شناسی رشد (۲) با نگرش به منابع اسلامی، جمعی از نویسندگان، ج